

OPĆINA LANIŠĆE – RURALNA PERIFERIJA ISTARSKOG POLUOTOKA

SANJA MARUŽIN

Unutar cjeline središnje Istre koja je najvećim dijelom depopulacijsko područje, izdvaja se krajnji sjeveroistočni dio koji osim što je depopulacijski, i po mnogim drugim obilježjima predstavlja pravu istarsku periferiju. Općina Lanišće reprezentativan je primjer koji se u raznim segmentima (demografskim, gospodarskim, socijalnim) razlikuje u odnosu na ostatak Istre, pokazujući negativne trendove istih.

UVOD

Općina Lanišće nalazi se na krajnjem sjeveroistočnom rubu Istarske županije, gdje na sjeveru graniči s Republikom Slovenijom, a na istoku s Primorsko-goranskom županijom. To je brdsko-planinski prostor, u kojem se sva naselja (njih 14) nalaze na nadmorskim visinama između 500 i 700 m (Poropat, 2002). Uz planinu Učku, Čičarija (na kojoj se nalazi općina) je jedini brdsko-planinski prostor na istarskom poluotoku, čime se po prirodno-geografskim (ali i ostalim faktorima) razlikuje u odnosu na ostatak Istre. Jedan od najvećih problema toga

prostora je razmjerno veliki pad broja stanovnika u zadnjih 50-ak godina, toliki da je općina Lanišće površinom druga po veličini, a brojem stanovnika najmanja općina Istarske županije. Od 1950-ih godina glavni uzroci pada broja stanovnika su ruralni egzodus, litoralizacija, prometna izoliranost i prirodni pad stanovništva (Zupanc, 2001). Da su se navedeni procesi vrlo brzo negativno implementirali na prostor ukazuje i podatak da je u međupopisnom razdoblju od 1961. do 1971. godine broj stanovnika u Općini smanjen za 45,9% (Zupanc, 2004). Problem dodatno potenciraju i činjenice da je preostalo stanovništvo uglavnom staro i najve-

ćim dijelom živi u poljoprivrednim kućanstvima.

Različitost, udaljenost i zavisnost riječi u kojima bi se taj prostor mogao najbolje opisati u odnosu na ostatak Poluotoka, a iste odrednice ujedno određuju prostore ruralnih periferija.

„BITI“ NA PERIFERIJU

Živjeti na rubu, *tamo daleko*, tamo gdje se nekadašnji životni ritam pretvara u fosil svojega vremena znači život na periferiji. Jedna od definicija periferija je da su to „prostorno rubni dijelovi teritorija i društava što ih obilježava rubnost i u socijalno-gospodarskom i u kulturnom smislu“ (Lay, 1998a, 3). Osnovni model prema kojem se naglašava polarizacija između dva razvojno kontrastna područja je *model centar - periferija*. Pritom su središta razvijena područja, centri političke moći, prostori razvojnih mogućnosti, tehnologije, razvijenog gospodarstva. S druge strane, periferije su prostori ograničenih resursa, malih mogućnosti za razvoj, ekonomski zaostali te geografski marginalni (Koči-Pavlačić, 2005). Sagledavajući socijalna obilježja perifernih područja može se reći da je tradicija temeljna riječ koja bi ih opisala. Osim što se ona vidi u morfološkoj strukturi, često se u tim prostorima i razmišlja na tradicionalistički način, opire se inovacijama, što zapravo čini svojevrsnu zatvorenost i izoliranost. Na periferijama su djelatnosti prilagođene obilježjima okoliša, odnosno, najzastupljeniji je primarni sektor djelatnosti (poljoprivreda, lov, šumarstvo) o kojem je periferija ovisna. Stanovništvo periferije stoga najviše cijeni ono što ono ima, a drugi „razvijeni“ nemaju. To je prije svega miran život, daleko od buke, daleko od stresa (Lay, 1998a). Velika je ekološka vrijednost takvih krajeva, pa se nerijetko kao glavni pridjev pridodaje - čisti zrak, a što u suvremenim (urbanističkim) trendovima čini važan resurs.

Danas su gradovi žarišta naseljenosti u Istri. U ukupno 10 gradskih jedinica lokalne samouprave koliko ih broji Istarska županija živi 69,2% stanovništva, a od toga čak 86,1% u gradovima na obali (*Popis stanovništva*, 2011). Sukladno tome, ne čudi činjenica da je središnja Istra okarakterizirana kao periferija (posebice demografska i gospodarska) u odnosu na obalne dijelove. No, i u središnjoj Istri ima naselja koja bilježe prirodni prirast ili stagnaciju, pa se u demografskom smislu ne bi za sva moglo reći da su periferna. Ona koja imaju veći karakter perifernosti nalaze se u sjevernijim dijelovima. To su brdski i granični krajevi Gornje Bujštine i Čićarije, koji imaju određene prirodne resurse, ali nemaju ključan resurs - stanovništvo. Pretežno su to depopulacijska područja s velikim udjelom starog stanovništva niske obrazovne strukture, a što koči bilo kakav napredak prostora (Lay, 1998b). Preostalo malobrojno stanovništvo raspršeno po manjim naseljima danas je samo relikv nekadašnje napučenosti i živosti istarskog sela (sl. 1).

OD DEPOPULACIJE DO DEMOGRAFSKOG IZUMIRANJA

*A On, Čić, žedan, nima ča piti,
od muke umire,
za njim će i Čićarija umriti. (Poropat, 2006)*

Posljednjih pedesetak godina općina Lanišće bilježi depopulaciju, odnosno stalni pad broja stanovnika. Broj stanovnika se od prvog popisa 1857. godine do danas smanjio 11,6 puta! Od nekadašnjih skoro 5 000 stanovnika danas ih je tek nešto više od 300 (*Popis stanovništva*, 2011; *Naselja i stanovništvo*, 2005). Takvom, nepogodnom slikom Općina predstavlja demografsku periferiju Istre. Dok je nekad selo davalo veliki udio radne snage i poljoprivrednih proizvoda, danas se postavlja pitanje što selo, staro selo uopće može dati?

foto: Sanja Maružin

Sl. 1. Depopulacijski krajolik u općini Lanišće

DOSTUPNOST OPĆINE LANIŠĆE

Lanišće je centralno naselje u općini, koje od osnovnih funkcija ima samo područnu školu za četiri razreda osnovne škole te liječnika koji je u Općini tek jedan put mjesečno. Ostale funkcije stanovništvo zadovoljava u obližnjim gradovima ili većim naseljima (nemaju trgovinu ni poštu). Srednju školu najčešće pohađaju u Pazinu ili Buzetu. U istim gradovima se obavlja kupnja namirnica za svakodnevne potrebe, a odjeće i obuće u udaljenijoj Rijeci, Kopru ili Trstu. U Buzetu se najčešće zadovoljavaju upravne funkcije (banka, pošta). Na području Općine nema liječnika niti ambulante, pa stanovništvo mora putovati do Buzeta gdje se nalazi njihov obiteljski liječnik. S obzirom da veliki udio po-

pulacije zauzima staro stanovništvo, kojima je i najčešće potrebna liječnička skrb, udaljenost liječničke pomoći možda je najveći nedostatak. Dostupnost općine analizirana kroz vremensku dimenziju ukazuje da u vremenskoj udaljenosti od 30 minuta nije dostupan niti jedan regionalni centar, kao ni makroregionalni. Centralna naselja koja okružuju općinu Lanišće, osim Buzeta, funkcionalno su slabo opremljena pa čine dodatni razlog kojim Općina funkcionalno slabi i zaostaje.

PERCEPCIJE RURALNE PERIFERNOSTI SJEVEROISTOČNE ISTRE

Da bi se dodatno potvrdile prethodno navedene činjenice, koje upućuju na perifernost

općine Lanišće u odnosu na ostatak Istre, provedena su dva anketna istraživanja kojima su ispitani prostorni kontakti i percepcije stanovništva Istre prema istarskoj periferiji, odnosno povezanost stanovništva sjeveroistočnog dijela Istre prema ostatku poluotoka. Ankete su provedene u razdoblju od 28. travnja do 31. svibnja 2014. godine.

PROSTORNI KONTAKTI I PERCEPCIJE STANOVNIŠTVA SJEVEROISTOČNOG DIJELA ISTRE PREMA OSTATKU POLUOTOKA

U sklopu ovog anketnog istraživanja prostor *sjeveroistočnog dijela Istre* definiran je kao objedinjeni teritorij općina Lanišće i Lupoglav. Za analizu prostornih kontakata i percepcija stanovništva Istre, uzete su obje općine kako bi se mogao utvrditi, odnosno usporediti stupanj perifernosti tih općina, s obzirom da su one granične i geografski podjednako udaljene od ostatka Istre. U anketi je sudjelovalo ukupno 53 ispitanika, od čega 25 iz općine Lupoglav i njih 33 (10% ukupne populacije) iz općine Lanišće. Nije čudno da kad žitelji Ćićarije i krajnjeg sjeveroistočnog dijela Istre krenu prema srednjoj ili južnoj Istri kažu „gren u Istru“ (Žmak, 2002). Onda se postavlja pitanje jesu li oni uopće u Istri? Geografski i administrativno zasigurno jesu. Međutim, zašto im je onda Istra ipak daleko? Tu se odgovor pronalazi u socijalnim i kulturalnim sferama koje su rezultirale „društvenoj udaljenosti“.

Prvim pitanjem „koliko često ste u kontaktu s ostatkom Istre?“ ispitana je učestalost prostornih kontakata stanovništva sjeveroistočne Istre prema ostatku Istre putem procjene vrijednosti (tab. 1). Prosječni zbroj vrijednosti za općinu Lanišće iznosio je 3,03, a za općinu Lupoglav 3,4. U općini Lanišće najviše prostornih kontakata s ostatkom Istre ima zrelo stanovništvo, kojemu su glavni razlozi kontakta vezani uz posao ili posjet prijateljima i rodbini.

Tab. 1. Koliko često ste u kontaktu s ostatkom Istre?

Općina	Ocjena				
	1	2	3	4	5
Lanišće	15,2	9,1	39,4	30,3	6
Lupoglav	4	4	48	36	8

Izvor: anketni upitnik

Stanovništvo općine Lupoglav je kao najčešći odgovor navodilo „nešto drugo“.

Sljedeće pitanje odnosilo se na učestalost odlaska u Pulu (grad koji je geografski udaljeniji od obje općine) i Pazin (koji je znatno bliže). Na prvi pogled, dobiveni su pomalo zbunjujući rezultati (tab. 2, tab. 3). Iz dobivenog, stanovništvo općine Lanišće je naspram onima iz Lupoglava češće u kontaktu s oba grada, s time da više odlaze u udaljeniju Pulu. Naime, glavni razlog je već naveden – posjet prijateljima i rodbini, pošto se u poslijeratnom razdoblju veliki broj ljudi iz Lanišća iselio upravo u Pulu. Stanovništvo općine Lupoglav ima manje prostorne kontakte s navedenim gradovima jer je većina (posebice mladih) više povezana s riječkim područjem. Stanovništvo općine Lanišće

Tab. 2. . Koliko često odlazite u Pulu?

Općina	Ocjena				
	1	2	3	4	5
Lanišće	39,4	27,3	12,1	12,1	9,1
Lupoglav	52	40	8	0	0

Izvor: anketni upitnik

Tab. 1. Koliko često odlazite u Pazin?

Općina	Ocjena				
	1	2	3	4	5
Lanišće	15,1	18,2	42,4	6,1	18,2
Lupoglav	0	4	32	52	12

Izvor: anketni upitnik

podjednako je povezano s ostatkom Istre i riječkim područjem.

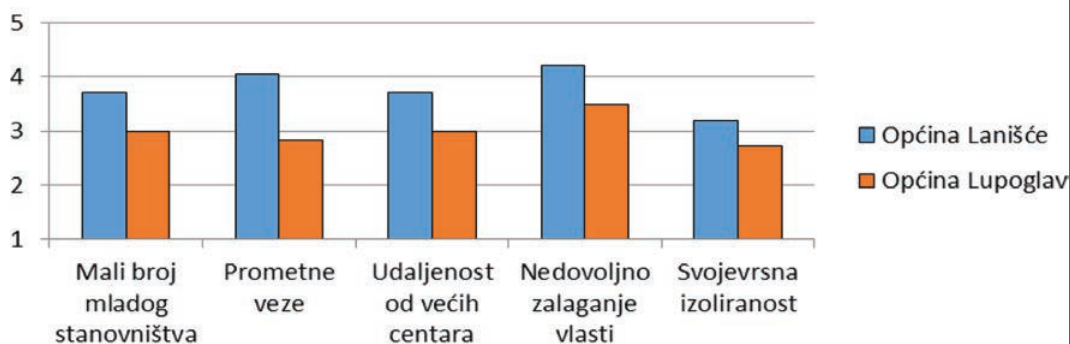
Na pitanje „smatrate li da je u prošlosti stanovništvo Vaše općine bilo više u interakciji s istarskom unutrašnjosti nego li je to danas“, njih 33% iz općine Lanišće smatra da jest (uglavnom staro stanovništvo), a iz općine Lupoglav isto smatra njih više od 50%. Stanovništvo općine Lanišće kao najčešće razloge interakcije navodilo je razmjenu dobara i kretanje stoke - „*ljudi su odlazili za poslom u ostatak Istre (npr. s ovcama na ispašu)*“, dok je stanovništvo općine Lupoglav kao glavne razloge navodilo bolju povezanosti s Istrom nego s ostalim dijelovima države, više posla u unutrašnjoj Istri te

veću ovisnost.

Tipično za periferna područja jest da ljudi cijene kvalitetu života kakve više nema u velikim gradovima (Lay, 1998a). Pitanje koje se je odnosilo na izdvajanje prednosti pojedine općine u odnosu na ostatak Istre također je pokazalo određene razlike. Iako se u obje općine nalaze planinski dijelovi, odnosno istaknuta prirodna komponenta, stanovništvo općine Lupoglav manje je naglašavalo blagodati prirode u odnosu na Lanišće. Oni su (uz prirodu) često navodili prednost blizine tunela, dobru poziciju i povezanost s većim gradovima. Istovremeno su svi ispitanici općine Lanišće navodili prednosti kakve navode ljudi na periferijama – „*čisti zrak, netaknuta priroda*“, „*mirnija, zdravija, ekološkija atmosfera*“, „*priroda, ne može se uspoređivat s ičim*“...

Temeljno pitanje kojim se mogu usporediti, ali i naglasiti postavke perifernosti općine Lanišće u odnosu na ostatak Istre i obližnjeg prostora općine Lupoglav, bilo je izdvajanje nedostataka s obzirom na prostorne kontakte i povezanost s ostatkom Istre (sl. 2).

Iz dobivenih odgovora, vidljivo je da stanovništvo općine Lanišće jače ističe nedostatke (za sve koji su bili ponuđeni) naspram stanov-

Sl. 2. Nedostaci općine Lanišće i Lupoglav s obzirom na prostorne kontakte i povezanost s ostatkom Istre

Izvor: anketni upitnik

ništva općine Lupoglav. Najveći nedostatak kojeg je izdvojilo stanovništvo obaju općina bio je vezan uz nedovoljno zalaganje vlasti za poboljšanje veza i odnosa s ostatkom Istre. U perifernim prostorima poseban je osjećaj ostavljenosti i zaboravljenosti od središta, a to dodatno koči i lokalne vlasti koje bi povremeno mogle nešto učiniti za poboljšanje uvjeta u takvim sredinama (Lay, 1998a). Prometne veze (zastarjele ceste, nedostatak autobusnih linija i željezničke mreže) također su veliki problem u općini Lanišće, što je i najveća razlika u odnosu na Lupoglav koji ima moderniju prometnu infrastrukturu i općenito bolje mogućnosti povezivanja. Mali broj mladog i radno aktivnog stanovništva kao i udaljenost od većih centara isto su veliki nedostaci, koji zasigurno koče bilo kakav napredak, posebice u općini Lanišće. Najmanji nedostatak koji se je izdvajao (iako većih vrijednosti: 3,2 u općini Lanišće) bila je svojevrsna izoliranost općine (fizičkogeografski, kulturno).

Na pitanje „što mislite o obalnom i središnjem dijelu Istre“, oko polovice ispitanih iz općine Lupoglav navodilo je da u tim dijelovima postoje bolje mogućnosti za život i tamo bi živjeli, a polovica ne bi tamo živjela. S druge strane, njih čak 75% iz općine Lanišće navodilo je da: „iako postoje bolje mogućnosti za život ne bih tamo živio/la“. Iz ovog odgovora vidljiva je zatvorenost, mala motivacija za promjenu te privrženost tradiciji i vrijednostima, što je također karakteristično za periferne prostore.

Posljednjim pitanjem nastojala se je potvrditi postavka kulturalne izoliranosti i posebno općine Lanišće. S obzirom da se njih 75% prema narodnosti/etničkoj pripadnosti smatra „Ćićima“, postavka se može potvrditi. Iz općine Lupoglav se niti jedan ispitanik ne smatra Ćićem, vjerojatno zato jer je to kulturalna odrednica koja se odnosi samo na usko područje Istre, odnosno Ćićarijski kraj.

PROSTORNI KONTAKTI I PERCEPCIJE STANOVNIŠTVA ISTRE PREMA SJEVEROISTOČNOM DIJELU POLUOTOKA

U ovoj anketi ispitano je *stanovništvo Istre*, koje se odnosi na one koji žive u različitim dijelovima Istarske županije (izuzev općina Lanišće i Lupoglav), kako bi se i na mikroregionalnoj razini mogla analizirati povezanost i percepcije prema sjeveroistočnome dijelu. U anketi je sudjelovalo 50 ispitanika, uglavnom zrele životne dobi. Za potrebe analize ankete ispitanici su podijeljeni u pet skupina, prema području u kojem žive. To su: uža središnja Istra (općine Pazin, Motovun, Cerovlje i Kanfanar), područja gradova Buzeta, Pule, Labina i Poreča. Time je ravnomjerno obuhvaćen prostor Istre naspram sjeveroistoku.

Najveći dio pitanja bio je ponuđenog ili sugeriranog tipa, uz tri pitanja koja su bila postavljena po principu Likertove ljestvice.

Prvo pitanje koje se konkretno vezalo uz promatrani prostor odnosilo se na učestalost prostornog kontakta sa sjeveroistočnom Istrom, gdje se je mogla procijeniti (od 1 do 5) vrijednost prolaska kroz općinu Lanišće i/ili Lupoglav (tab. 4). Prosječni zbroj vrijednosti iznosio je 3,09. Iste vrijednosti se znatno razlikuju ako se promatraju kroz različite dijelove Istre, pa je tako, istovremeno, prosječan zbroj vrijednosti koji pokazuje povezanost Buzeta sa

Tab. 4. Koliko često ste u kontaktu sa sjeveroistočnim dijelom Istre?

Općina	Ocjena				
	1	2	3	4	5
Ostatak Istre	28	24	10	20	18

Izvor: anketni upitnik

sjeveroistokom bio 4,38, dok je za Labin i Poreč iznosio manje od 1,5. Iz navedenog se može zaključiti da povezanost ovisi o međusobnoj blizini pojedinih dijelova s promatranim područjem, odnosno, ako je neki prostor bliži, veći je udio prostornih kontakata sa susjednim područjem. Međutim, ako se u obzir ne uzme glavni razlog zašto je tome tako, mogu se dobiti krivi rezultati. Naime, općina Buzet graniči i s Lupoglavom i Lanišćem, ali glavni razlog zbog kojeg stanovništvo Buzeta ima prostorni kontakt je tranzitni, odnosno prolazak kroz tunel Učku. Za sve ispitane dijelove Istre glavni razlog prostornog kontakta s tim područjem je isti. Takav odgovor navodi na činjenicu da je stanovništvo Istre povezano sa sjeveroistokom najčešće zbog prolaska kroz tunel, a koji se nalazi u općini Lupoglav, što znači da se pritom općina Lanišće zaobilazi iako se geografski nalazi u blizini samog tunela. Ovaj odgovor upućuje na to da za (ne)posjet općini Lanišće nije najveći problem geografska udaljenost, već je u puno većoj mjeri to „socijalna“ udaljenost.

Od 50 ispitanih, njih čak 78% je u općini Lanišće bilo barem jednom, a njih 20% više od deset puta. Glavni razlog posjeta Općini za njih 30% bio je: „planinarenje na Čićariju ili odlazak u prirodu“.

Na pitanje „što od navedenog predstavlja Vaše mišljenje o općini Lanišće“, s obzirom na ponuđene odgovore, općenito je najčešći odgovor bio „to je prostor koji ima potencijala za razvoj“. Isti odgovor dali su u prvom redu oni koji su u Općini bili više od deset puta i koji su im najbliže – Buzet. Jedino se veći dio stanovnika porečkog i pulskog dijela Istre izjasnio da je to „predaleki prostor s kojim uglavnom nemaju kontakta“. Dakle, oni koji su u češćim prostornim kontaktima i koji donekle bolje poznaju prostor općine Lanišće, prepoznaju vrijednost kraja za kojeg misle da ima osnove za neki budući razvoj. Sljedeće pitanje odnosilo se na

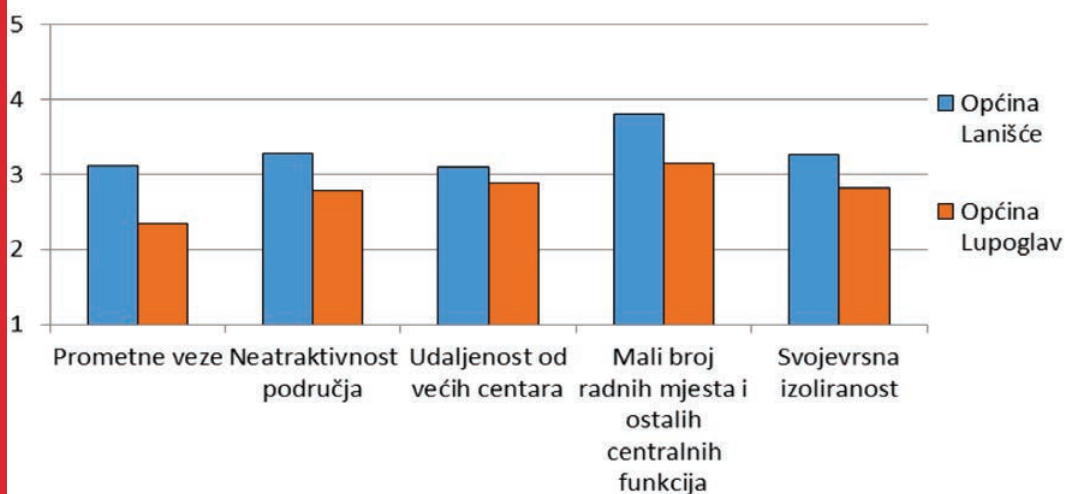
stavove prema sjeveroistočnoj Istri. Najveći broj ispitanih odgovorio je da je to „prostor koji još uvijek nije dovoljno integriran i povezan s ostatkom Istre“. Ovaj odgovor prevagnuo je naspram stavu o iznimnim prirodnim ljepotama područja, što samo potvrđuje višestruku (percepciju) perifernost(i) istog (tab. 5).

Dva pitanja postavljena su po principu Likertove ljestvice u kojima su se procjenjivali najveći nedostaci u okviru prostornih kontakata i percepcija prema općini Lanišće i Lupoglav (sl. 3). Najveći nedostatak koji stanovništvo Istre ističe kao uzrok slabije povezanosti sa sjeveroistokom je mali broj radnih mjesta i ostalih centralnih funkcija. Isti razlog za sobom povlači i demografsko i socioekonomsko pitanje, koje je zapravo temeljni nedostatak istraživanog područja. Odgovor o izoliranosti također zauzima veliki udio. Svi navedeni nedostaci veći su za općinu Lanišće. Najmanji nedostatak veže se uz prometne veze, a s obzirom da prema tome području vodi modernizirana cesta istarskog ipsilona, posebice prema Lupoglavu, isti nedostatak je veći za općinu Lanišće kojoj su ceste u derutnom stanju. Prosječni odgovori se uglavnom poklapaju s pojedinim dijelovima Istre.

Tab. 5. Za sjeveroistočni dio Istre smatrate da je to:

Prostor iznimnih prirodnih ljepota	32%
Prostor u koji bi se trebalo više ulagati	30%
Prostor koji još uvijek nije dovoljno „integriran“ i povezan s ostatkom Istre	34%
Nešto drugo	4%

Izvor: anketni upitnik

Sl. 3. Nedostaci u okviru prostornih kontakata i povezanosti stanovništva Istre s područjem općina Lanišće i Lupoglav
Izvor: anketni upitnik

Posljednje pitanje se također odnosilo na mišljenje o sjeveroistoku Istre, ali kao (više ili manje) istarskom prostoru. Njih 88% odgovorilo je da sjeveroistočnu Istru smatraju jednako istarskom u odnosu na prostor u kojem žive, jedan ispitanik smatra je „više“ istarskom, a njih 5 „manje“ istarskom, a to su stanovnici Pule i Poreča koji imaju najmanje prostorne kontakte s tim dijelom Istre.

Kulturalne odrednice u Općini vrlo su različite od onih gradskih, ponekad čak i teško razumljive, ali tu su, postoje i čekaju da se otkriju.

Anketom koja je provedena u sklopu rada, najveći broj ispitanih isti kraj vidi s potencijalom za razvoj. Višestruka izvornost i autohtonost može postati temelj za neki budući razvoj. Prostor je potrebno u prvom redu društveno i demografski obnoviti, uz financijska ulaganja i zalaganja vlasti.

Stoga, o vanjskim faktorima ovisi dali će općina Lanišće ostati samo ruralna periferija s dubokom demografskom starošću ili pak obnovljeni ruralni svijet koji se neće prepustiti zaboravu.

LITERATURA

KOČI-PAVLAKOVIĆ, V., 2005: Regionalni ekonomski razvoj graničnih krajeva: teorijske osnove i modeli, *Hrvatski geografski glasnik* 67(2), 351-358.

LAY, V., 1998a: Teorijske, društvene i političke neprilike s periferijom, u: *Duge sjene periferije: prinos revitalizaciji hrvatskog ruba* (ur. ROGIĆ, I., ŠTAMBUK, M.), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 13-40.

LAY, V., 1998b: Središnja Istra-studija slučaja, u: *Duge sjene periferije: prinos revitalizaciji hrvatskog ruba* (ur. ROGIĆ, I., ŠTAMBUK, M.), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 109-144.

POROPAT, E., 2006: *Dane-selo u Istri*, Reprezent, Buzet.

POROPAT, M., 2002: Općina Lanišće, u: *Zbornik općine Lanišće* (ur. JAKOVljević, B.), Josip Turčinović d.o.o. Pazin, 7-11.

ZUPANC, I., 2001: Depopulacija sjeverne hrvatske Istre, *Dela* 16, 179-191.

ZUPANC, I., 2004: Demografski razvoj općine Lanišće 1857-2001, u: *Zbornik općine Lanišće* (ur. JAKOVljević, B.), Josip Turčinović d.o.o. Pazin, 229-262.

ŽMAK, J., 2002: Čičarija i njeni tisućnjaki u: *Zbornik općine Lanišće* (ur. JAKOVljević, B.), Josip Turčinović d.o.o. Pazin, 11-34.

IZVORI

Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001., CD-ROM, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2005., <http://www.dzs.hr/> (25.4.2014.)

Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011.: stanovništvo prema spolu i starosti, Statistička izvješća 1468, Zagreb, 2013., <http://www.dzs.hr/> (25.4.2014.)